

LOREDANA-MARIA ILIN-GROZOIU¹, ROMÂNIA

Cuvinte cheie: nemurirea sufletului, cultul morților, veghere funebră, Oltenia

Ritul privegherii în Oltenia: sensuri și semnificații*

Rezumat

Studiul de față face parte dintr-o cercetare amplă desfășurată în perioada 2013-2015 în spațiul etnografic oltenesc și se înscrie, prin subiectul abordat, pe linia tematicii fundamentale privind credința dintotdeauna a omului în raport cu țărâmul Lumii de Dincolo. În centrul atenției au stat permanent secvențele și elementele cu mare vechime, dar și cele care imprimă ceremonialului funebru din spațiul investigat individualitate și notă de inedit. Dintre aceste secvențe, investigația noastră tratează practică rituală a vegherii mortului de către familia îndoliată și de membrii comunității care presupune o succesiune de acte ritualico-magice destinate pregătirii agregării sau integrării firești a celui decedat în marea familie a moșilor și strămoșilor.

¹ Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova

* Articolul face parte din proiectul de cercetare *Credințe creștine și practici rituale în spiritualitatea oltenească*, inclus în programul de cercetare al Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova: *Biserică și societate în sud-vestul României (sec. XIV-XX)*.

Key words: cult of the dead, immortality of the soul, watching funeral, Oltenia

The Rite of the Funerary Wake in Oltenia: Meaning and Significations

Summary

The present study is a part of an extensive research conducted between 2013-2015 in the Oltenia ethnographic space and falls, by subject addressed in, in line with the fundamental theme of man always faith in the relation to the realm of the underworld. The sequences and elements with great service were permanently in the spotlight but also the space that prints the funeral ceremony investigated note of individuality and originality. Among these sequences, our investigation deals the ritual practice to vigil mourning the dead by family and community members involving a sequence of magical acts designed to prepare ritualico - aggregation or natural integration of the large family of deceased ancestors.

Ritul privegherii în Oltenia: sensuri și semnificații

Viața după moarte are legătură cu existența sufletului nemuritor, deoarece sufletul trece în *cealaltă viață*². În opinia arhimandritului Vasilios Bacoianis: „Omul moare, și elementul lui secundar (trupul) se transformă în materie neînsuflețită și se predă celui căruia îi aparține, pământului-mamă. Se pierde, devine oase și humă, până când piere cu desăvârșire (exact așa cum se întâmplă și cu animalele necuvântătoare, cu târâtoarele, cu păsările etc.). Celălalt element, superior (sufletul), care a dat viață elementului inferior, trupului, care a cugetat, care a creat, care a crezut în Dumnezeu, nu se transformă în materie neînsuflețită, nu dispare, nu piere ca fumul (pentru că este lucru nemuritor), ci «se mută» (renăscut) în viața cealaltă”³.

În creștinism, cultul morților diferă ca intensitate de la o confesiune la alta, însă se regăsește în toate Bisericile. Este vorba despre grija și atenția care se acordă trupului lipsit de viață, „pentru că el a fost sălașul sufletului, dar și pentru că a fost sfințit în multe chipuri în decursul vieții. Mai mult, el va învia la Judecata viitoare, când se va reuni în chip minunat cu sufletul și, astfel, fiind refăcută *persoana*, aceasta se va înfățișa lui Hristos spre a primi răsplata pentru cele săvârșite în decursul vieții pământești”⁴.

Dacă pentru cel răposat începe călătoria sufletului, pentru familie și comunitate are loc o reorganizare a celor existente, o reanalizare a situației de fapt: „...funerariile redirecționează relațiile sociale și, astfel, afectează instituțiile economice. Ele reclamă participare socială, reprezentând astfel transformarea rituală a indivizilor ca o transformare a colectivității”⁵.

În seria manifestărilor ritualico-magice menite să pregătească agregarea sau integrarea firească a celui decedat în marea familie a moșilor și strămoșilor trebuie să încadrăm și *priveghiul* din timpul ceremonialului funebru. Ca secvență a ritualului funerar, priveghiul presupune o succesiune de acte săvârșite în scopul protejării mortului; potrivit informațiilor din teren, duhurile necurate încearcă, în această vreme, luarea în posesie a corpului defunctului: „Noaptea, când umblă duhurile rele, nu trebuie lăsat mortul singur; să fie cineva lângă el. La judecată, pe lumea ailaltă, ne întrebă câți morți am petrecut. Ne ducem seara, cu o lumânare și flori. Lumânarea o aprindem în mâna mortului și o punem în sfeșnic, la capul mortului, să aibă lumină, și florile pe pieptul mortului. Plecăm în zorii zilei”⁶. Noaptea este propice forțelor malefice care pot fi contracarate prin starea de veghe; îndeosebi noaptea, mortul nu trebuie lăsat singur, de aceea se priveghează. Căderea nopții „semnifică o revenire la indeterminare și la haos; e momentul epifaniei forțelor malefice”⁷.

În tradiția creștină, noaptea simbolizează și timpurile *Vechiului Testament*, pe când ziua, lumina *Noului Testament* și momentul celei de-a doua Veniri. Potrivit Sf. Apostol Pavel: „Noaptea-i pe sfârșite, apropiatu-s-a ziua. Să lepădăm dar lucrurile întunericului și să ne îmbrăcăm în armura luminii”⁸.

Priveghiul a fost comparat de către etnograful Ion Ghinoiu cu revelionul contemporan: „Fenomenele și evenimentele care populează timpul ciclic, inclusiv Revelionul și Priveghiul de înmormântare, pot fi comparate, sistematizate și clasificate (...). Până la apariția creștinismului, moartea și renașterea divinității adorate, una și aceeași cu timpul și spațiul înconjurător, se desfășurau simultan, la Anul Nou. După acest model divin, omul preistoric celebra, la moarte, renașterea. Creștinii au disociat moartea de renașterea divinității, obținând două date de înnoire a timpului calendaristic: nașterea Domnului, numită Crăciun, în sud-estul Europei, moartea și Învierea Mântuitorului, la Paște. Acesta este motivul pentru care scenariile rituale de la moartea și renașterea simbolică a divinității, la Anul Nou, și

² Vezi Loredana-Maria Ilin-Grozoiu, *Concepte, credințe și tradiții privind nemurirea sufletului și cultul morților*, Craiova, Editura Universitaria, București, Editura Pro Universitaria, 2014.

³ Arhimandrit Vasilios Bacoianis, *Sufletul după moarte sau călătoria sufletului după moartea trupestă*, ediția a II-a, traducere din limba greacă de Pr. Victor Manolache, București, Editura Tabor, 2013, p. 132.

⁴ Alexandru Stan, Remus Rus, *Istoria religiilor*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991, p. 33.

⁵ Gail Kligman, *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 15.

⁶ Inf. Nicolae Voica, 85 de ani, localitatea Tetoiu, jud. Vâlcea, 2013.

⁷ Ivan Evseev, *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale*, Timișoara, Editura Învierea 2007, p. 399.

⁸ *Romani* 13, 12.

a omului, la Priveghiul de înmormântare, s-au estompat neîncetat. Totuși, urmele înrudirii lor sunt evidente în obiceiurile calendaristice și în obiceiurile familiale”⁹.

În spațiul investigat, această secvență a ritualului funerar este cunoscută sub denumirea de *pază la mort*: „Mortul trebuie păzit ca să nu rămână singur noaptea. Trebuie păzit ca să nu intre vreo pisică la el, să nu treacă peste el sau pe sub tron că se face moroi”¹⁰, la Țepești, jud. Vâlcea; „Dacă vine o femeie gravidă la un mort, trebuie să aibă un fir roșu legat de deget ca să nu facă copilul galben. Dacă oprești din piedica mortului, e bună la procese. Piedica e împietrită din trei fire de lână”¹¹, se crede la Racovița, jud. Gorj; *priveghi*: „Să nu fie singuri cei ai răposatului. La priveghi se mai și râde. De, cum știm din bătrâni: Nu există nuntă fără plâns și moarte fără râs. Așa și la noi”¹², la Cioroiu, jud. Olt; „Se făcea pentru a scoate pe ai casei de sub apăsarea durerii sufletești și pentru a nu lăsa mortul singur în timpul nopții”¹³, la Stoina, jud. Gorj; *veghe*: „Mortului i se pune piedică, i se leagă picioarele cu lână. Se păzește piedica să n-o fure cineva; babele o foloseau la farmece, ca să nu meargă bărbatul la alte

Înmormântare; Foto: Felician Săteanu

femei. La mort nu trebuie să se depărteze picioarele. Piedica se scotea când îl puneau în tron”¹⁴.

Privegherea pune în valoare, pentru întâia dată de la deces, solidaritatea comunitară sau, altfel spus, socializarea morții. Cei care îndeplinesc actul privegherii sunt *cei din familie, rude, neamuri, vecini, prieteni*: „Două nopți la rând, până se îngroapă, mortul se păzește de neamuri și vecini. Intră în încăperea a mare în care este așezat mortul sau pe sală, se descoperă de la intrare și spun: *Dumnezeu să-l ierte!* Se închină, sărută icoana de pe pieptul mortului, aprind lumânările și pun florile la căpătâi. Se așază pe un scaun sau o bancă pusă acolo pentru asta, alături de alți veniți. Povestesc și își amintesc despre ce au petrecut în viață cu cel care zace în tron. Se mai râde, se mai fac și glume. Noaptea nu se plânge mortul, că nu e bine”¹⁵; la Orodol, jud. Dolj: „În fiecare seară, până se îngroapă, vin la casa

⁹ Ion Ghinoiu, *Lumea de aici, lumea de dincolo. Ipostaze românești ale nemuririi*, București, Editura Fundației Culturale, 1999, p. 241.

¹⁰ Inf. Maria Fârtat, 68 de ani, localitatea Țepești, jud. Vâlcea, 2013.

¹¹ ***, *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, coordonator general Ion Ghinoiu, vol. I, *Oltenia*, ediție îngrijită de Ofelia Văduva și Ofelia Pleșca, București, Editura Enciclopedică, 2001, pp. 175-176 (în continuare se va cita: ***, *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român...*).

¹² Inf. Gheorghe Nițu, 80 de ani, localitatea Popești, jud. Vâlcea, 2013.

¹³ ***, *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român...*, p. 176.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Inf. Emilia Constantinescu, 69 de ani, localitatea Țepești, jud. Vâlcea, 2013.

mortului, cu lumânare și flori mai mult rudele apropiate. Nu sunt chemați, se duc ca să nu lase pe ai casei singuri cu mortul. Să mai uite și ei de durere. Câte unii stau până la miezul nopții numai, alții toată noaptea, până-n zori. Se mănâncă, se bea, se povestesc multe întâmplări cu mortul”¹⁶; la Vineți, jud. Olt: „În fiecare noapte dinaintea înmormântării trebuie să fie cineva lângă mort. Vine lumea care a auzit și care vrea, fără a fi chemată, cu flori și lumânare. Stau toată noaptea. Se mai și rânduiesc, stau unii până la miezul nopții, după care vin alții. Mortul nu se bocește noaptea ca să nu-i încurci drumurile pe lumea ailaltă”¹⁷.

În unele sate din Oltenia, alături de priveghiul recent, a cărui funcție principală este păzitul mortului, încă se mai pot întâlni urme ale priveghiului cu jocuri și distracție. Jocurile de priveghi reprezintă o secvență importantă a scenariului ritualico-magic al mitului marelui drum. După cum am mai spus în rândurile de mai sus, duhurile malefice, deosebit de active – potrivit mentalului colectiv – în anumite momente atașate ciclului familial, atentează asupra corpului defunctului. Potrivit credințelor populare, în lumea duhurilor, arma cea mai potrivită este starea de veghe. Deși somnul mijlocește contactul cu imaginarul, în această vreme, *veghea* este cea care poate face posibilă rămânerea într-o lume a firescului, aceasta deoarece „momentele în sine propun deja comunicarea directă cu lumea de dincolo de noi: cerurile sunt deschise, iar nesomnul ne asigură o prezență totală în interiorul tuturor fenomenelor”¹⁸.

Privite în ansamblu, jocurile de priveghi „sunt legate de canalul tactil, ele fiind adevărați stimuli pentru păstrarea stării de veghe”, observau Pamfil Bițiu și Maria Bițiu¹⁹. Participanții vin după o zi de muncă, iar privegherea, până în zorii zilei, nu ar fi realizată în lipsa acestor jocuri stimulative. După cum am mai spus, jocurile de priveghi aparțin și ludicului, având un caracter de spectacol la care participă toți cei prezenți la priveghi. Jocul este cel care asigură interacțiunea între toate treptele și formele devenirii. Acest lucru este posibil cu atât mai mult, cu cât orice joc asigură comunicarea directă cu strămoșii mitici, cei care au un rol determinant în realizarea transformării, dar mai ales în consfințirea acesteia. În acest sens, însemnarea cunoscutului folclorist Ernest Bernea prezintă un deosebit interes: „Tinerii veniți la priveghi au încercat să spargă atmosfera de tristețe și să creeze una de veselie, lucru obișnuit în tradiția vechiului sat românesc. Fiecare spune câte ceva, o snoavă sau o altă vorbă de haz; vorbesc și despre munca lor și alte întâmplări din sat.

Bunica mortului apare cu o măsuță rotundă și un săculeț de mălai; așază măsuța în mijlocul odăii și varsă mălaiul în mijlocul ei. Unul dintre tineri a scos din buzunar un inel frumos, iar altul scoate o basma împletită în noduri. Toți tinerii se așază în jurul măsuței și întind mălaiul pe toată suprafața. Unul dintre ei încearcă tăria basmalei pe palma unui vecin; lucrurile erau în regulă.

S-au prins doi la joc și urmă între ei o numărătoare; unul păstrează basmaua cu noduri, iar celălalt este legat la ochi; un al treilea ascunde inelul în mălai. Cel legat la ochi caută inelul cu nasul. După ce l-a găsit, îl prinde în gură și îngână numele unuia dintre jucători – pe al aceluia pe care îl bănuiește că a ascuns inelul. Nu a ghicit, pentru care primește un număr de lovituri în palmă cu basmaua înnodată și caută din nou cu nasul inelul ascuns în mălai. Jocul se repetă până ce ghicește și astfel intră altul la rând; se fac multe glume pe seama celor ce nu ghicesc și iau în continuare lovituri la palmă”²⁰.

Textul prezentei însemnări ne propune un joc de priveghi, prin intermediul căruia moartea nu mai este privită ca sfârșit, ci ca o reintegrare; aceasta implică deslușirea unor semne complexe, care va conduce la acea participare conștientă la limită. Prin urmare, vom aduce în discuție *plânsul și răsul*, două manifestări cu o funcție rituală bine stabilită la nivelul riturilor de trecere. „Râsul sau plânsul nu sunt simple reacții naturale și necontrolate ale omului (...). Ele au o întemeiere culturală și fac parte din codurile paralingvistice de comunicare și de expresivitate umană”²¹, observa Ivan Evseev.

Pe timpul priveghiului este interzis plânsul între asfințitul și răsăritul soarelui, acesta

¹⁶ Inf. Rodica Isuf, 62 de ani, localitatea Orodul, jud. Dolj, 2014.

¹⁷ Inf. Niculina Dumitru, 61 de ani, localitatea Vineți, jud. Olt, 2013.

¹⁸ Delia Suiogan, *Simbolica riturilor de trecere*, București, Editura Paideia, 2006, p. 256.

¹⁹ Pamfil Bițiu, Maria Bițiu, *Ceremonialul funebru în Vrancea, (Contribuții)*, în „Memoria Ethnologica”, nr. 46-47/2013, Baia Mare, p. 62.

²⁰ Ernest Bernea, *Moartea și înmormântarea în Gorjul de Nord*, București, Editura Cartea Românească, 2008, p. 35.

²¹ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 379.

fiind înlocuit de joc și râs; în prezentul context, funcția rituală îndeplinită este cea cathartică. În cadrul înmormântării, mai cu seamă la priveghi, râsul are rolul de a anula o eventuală acțiune a maleficului, iar defunctului i se acordă un timp (destul de scurt) pentru a se obișnui cu noua stare. Râsul urmărește să anuleze ideea de ruptură, deoarece aceasta „ar conduce, inevitabil, la revenirile nefirești sub forma moroiului”²².

După cum râsul nu poate stabili cu precizie comicul unei stări de fapt, tot așa plânsul nu va stabili tragicul, mai mult, cu ajutorul acestor manifestări, comicul și tragicul sunt anulate, prin atenuare și transformate în desăvârșire. Râsul și plânsul se transformă în forme de participare la limită; trecerea peste această limită va conduce la înglobarea într-o nouă stare.

Un alt element semnificativ de structură este *masa rotundă* ce „simbolizează un centru spiritual; de aceea așezarea în jurul mesei (rotunde) e o participare colectivă la o realitate transcendentă, la un principiu unificator”²³.

Inelul simbolizează veșnicia, unitatea, legătura, unirea, fidelitatea²⁴; se întâlnește la toate practicile magice de rupere sau de stabilire a unor relații între oameni. În prezentul context, imaginea simbolică a inelului ne trimite la ideea vieții veșnice, a conștientizării totale că moartea nu înseamnă sfârșitul vieții, ci accesul spre veșnicie, care este o realitate ce nu se sfârșește niciodată.

Basmaua o vom asimila pânzei, omul tuturor timpurilor stabilind o legătură între țesătură și lumea manifestă, basmaua devenind semnul unor încercări depășite, care-i conferă defunctului dreptul de a trece către o altă stare. Mircea Eliade consideră că acțiunea de a țese înseamnă, de fapt, o formă totală de participare la construirea Sinelui, pentru că ea presupune ieșirea din propria substanță²⁵.

Jocurile de priveghi sunt atât practici magice de inițiere, dar și de îndepărtare a forțelor răului care ar primejdi comunitatea. Valoarea lor inițiativă este pusă în valoare de faptul că aceste jocuri sunt practicate cu precădere de către cei tineri, vârstnicii jucând numai rolul strămoșilor. În acest context, înmormântarea este un rit de trecere, dar și practică rituală de întemeiere: „Moartea este considerată suprema inițiere, începutul unei noi existențe spirituale”²⁶.

Tot în cazul înmormântării, pe lângă priveghiul propriu-zis, moment individualizat prin interdicția somnului, mai întâlnim o formă simbolică de priveghere, cea de până la patruzeci de zile. În acest interval de timp este interzisă stingerea luminilor la casa decedatului, mai ales în camera unde defunctul a stat în ultimele trei zile.

Veghea are în vedere contracararea maleficului, somnul fiind favorabil forțelor oculte, conform mentalității de tip folcloric. Participanții la starea de veghe îndeplinesc rolul păzitorilor mitici, reprezintă acele bariere împotriva eventualelor influențe negative, fiind, în același timp, și garanții ale conștientizării totale a acțiunii în curs de desfășurare.

²² Delia Suiogan, *op. cit.*, p. 188.

²³ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 350.

²⁴ *Ibidem*, p. 275.

²⁵ Mircea Eliade, *Tratat de istoria religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 47.

²⁶ Idem, *Sacrul și profanul*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 182.

Pomana mortului; Foto: Felician Săteanu

BIBLIOGRAFIE

- BACOIANIS, Vasilios arhimandrit**, *Sufletul după moarte sau călătoria sufletului după moartea trupească*, ediția a II-a, traducere din limba greacă de Pr. Victor Manolache, București, Editura Tabor, 2013.
- BERNEA, Ernest**, *Moartea și înmormântarea în Gorjul de Nord*, București, Editura Cartea Românească, 2008.
- BILȚIU, Pamfil, BILȚIU, Maria**, *Ceremonialul funebru în Vrancea, (Contribuții)*, în „Memoria Ethnologica”, nr. 46-47/2013, Baia Mare, pp. 60-73.
- ELIADE, Mircea**, *Tratat de istoria religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992.
- IDEM**, *Sacru și profanul*, București, Editura Humanitas, 1992.
- EVSEEV, Ivan**, *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale*, Timișoara, Editura Învierea, 2007.
- GHINOIU, Ion**, *Lumea de aici, lumea de dincolo. Ipostaze românești ale nemuririi*, București, Editura Fundației Culturale, 1999.
- ILIN-GROZIOU, Loredana-Maria**, *Concepte, credințe și tradiții privind nemurirea sufletului și cultul morților*, Craiova, Editura Universitaria, București, Editura Pro Universitaria, 2014.
- KLIGMAN, Gail**, *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- *** *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, coordonator general Ion Ghinoiu, vol. I, *Oltenia*, ediție îngrijită de Ofelia Văduva și Ofelia Pleșca, București, Editura Enciclopedică, 2001.
- STAN, Alexandru, RUS, Remus**, *Istoria religiilor*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991.
- SUIOGAN, Delia**, *Simbolica riturilor de trecere*, București, Editura Paideia, 2006.